

A Bakonybéli összeírás szláv eredetű helyneveiről*

PELCZÉDER KATALIN

1. A helynév-etimológia régóta a magyar névkutatás kiemelkedő ágai közé tartozik. KISS LAJOS műve, az először 1978-ban, majd kibővítve és kétkötetesre növekedve 1988-ban megjelent Földrajzi nevek etimológiai szótára igen fontos mérföldkövet jelentett ezen a területen. KISS LAJOS a szótára megjelenését követően is jelentős névfejtő tevékenységet folytatott, de a FNESz. számos kutató névfejtő kedvét is ösztönözte az 1980–1990-es években (lásd a téma összefoglalását HOFFMANN 2003: 150–160). A névfejtés módszertanának az utóbbi egy-két évtizedben történő megújulása, az egyre nagyobb számban hozzáférhetővé váló korai helynévi adatok, illetve a tanulmányozható források kibővítése (többek között nem eredeti és nem hiteles oklevelekkel) mind-mind arra világítanak rá, hogy ez a munka folyamatos, nem lezárható: újabb névetimológiák írása és a korábbiak felülvizsgálata, illetve a helynevek új szempontokból történő megközelítése egyaránt fontos feladata a mai nyelv- és a névtörténetnek is.

E munkákhoz kapcsolódva és egyúttal KISS LAJOSra, a neves elődre emlékezve születésének századik évfordulóján, tanulmányomban egy bizonytalan kronológiai státuszú korai forrás, a Bakonybéli összeírás (1086/1100 k. v 1150 k. ?/ +12 sz. v.–13. sz. e./+13. sz.) szláv eredetű helynévrétegével foglalkozom. A középkori Kárpát-medence nyelvi és etnikai viszonyainak a kutatásában, köztük a szláv–magyar nyelvi kontaktusok vizsgálatában a helynevek kulcsszerepet játszanak, amit az ezzel foglalkozó irodalom gazdagsága is jól mutat MELICH JÁNOS (1925–1929) és KNIEZSA ISTVÁN (1938) meghatározó munkáitól mindmáig (a teljesség igénye nélkül: KISS 1988, 1996, KRISTÓ 2000, HOFFMANN–TÓTH 2016, PÓCZOS 2019 stb.).

A névelemzéseket a helynév-rekonstrukciós módszer alapelveit szem előtt tartva végzem el (az eljárás részletes leírását lásd HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 135–147, TÓTH 2019). Az oklevél adatait GYÖRFFY GYÖRGY szövegkiadása (DHA. 1: 250–255) alapján közlöm. Először lokalizálom a név által jelölt helyet

* A 2022. június 2-án, a Kiss Lajos-díj átadó ünnepségén, Debrecenben elhangzott előadás szerkesztett változata.

és meghatározom a hely fajtáját, amik fontos információk mind a helynév későbbi adataival való azonosításának, mind a név tipológiai jellemzésének a szempontjából. Azután megvizsgálom a nevet a saját forrásának (az oklevélnek) a kontextusában. A nevek továbbélését későbbi adataival igyekeztem dokumentálni, az elemzés során ugyanis — a történeti helynév-rekonstrukció részeként — ezek a névadatok és névváltozatok is lényeges segítséget jelentenek. Jellemzem a helynevet a névtípusának elemeként keletkezéstörténeti, funkcionális-szemantikai és szerkezeti sajátosságai szerint, és bizonyos esetekben feltérképezem az azonos elnevezések Kárpát-medencei névföldrajzát, illetve a névkörnyezetet is. Az elemzés során általában véve tekintettel voltam az oklevél jellegére (mely hiteles, illetve másolt és hamis részeket egyaránt tartalmaz), az egyes oklevélrészek keletkezési körülményeire, valamint a hamis kiegészítések ismert forrásaira is.

2. Alább az oklevél szláv vagy vélhetően szláv eredetű helyneveinek elemzése következik oklevélrészenként, előfordulásuk sorrendjében.

Grenice [grenice]

Az oklevél I., 1086-os részében, Koppány határleírásában szerepel a Bakonyban folyó pataknak, a Marcal jobb oldali mellékvizének, a Gerencének a neve: „ad torrentem *Grenice*”. Az oklevél *torrens* ’hegyi patak’-nak mondja, ami meg is felel a valóságnak, ugyanis Béltől északnyugati irányban a patak szurdok völgye majdnem Koppányig húzódik, és itt a Gerence körülbelül nyolc kilométer távolságon hatvan métert esik (DORNYAY 1927: 237).

A *Grenice* *c*-je bizonyára már [c]-nek is hangozhatott az oklevél korában. A [c] ekkor még fiatal fonéma a magyarban, de itt az átvett szláv név [c]-je már nem helyettesítődik a magyarban [cs]-vel, ezt valószínűsítik a későbbi adatok, illetve az oklevél helyesírási sajátosságai is. A Bakonybéli összeírásban — nem számítva néhány bizonytalanul értelmezhető személynevet (*Prebruc*) és egy víznevet (*Toplouuiza*) — ez az egyetlen előfordulása a [c] fonémának. A név későbbi forrásokból is adatható: 1086/1456: *Gremce* (DHA. 1: 259), 1249: *Grenche* (PRT. 8: 291), 1782–1785: *Gerentsche* (EKFT.), 1857: *Gerencze* (MKFT.), 1869–1887: *Gerence*, *Gerencze* (HKFT.), 1941: *Gerence*, *Gerence-p.* (MKF.), 2000: *Gërince*, *Gërence* (VeMFN. 4: 103). Az 1086-os oklevél 1456-os átíratának *Gremce* alakja talán másolási hiba lehet az összeírásbeli *Grenice* helyett, ám az is elképzelhető, hogy tükrözi a valóságosan használt formát, ez az alak ugyanis beleillik a szó hangalaki változásának a folyamatába, ami a következőképpen írható le: *Grenice* > *Grence* (~ *Gremce*?) > *Gerence*. A második szótagbeli magánhangzó a kétnyílt szótagos tendencia következtében eshetett ki, ahogyan azt az 1249-es adat is mutatja (*Grenice* > *Grence*), illetve feloldódott a szóeleji mássalhangzó-torlódás (*Grence* > *Gerence*).

A magyar *Grenice* egy szláv **Granica* helynév átvétele, mely a szláv *granica* ’határ’ köznévből jött létre (vö. MELICH 1925–1929: 381, FNESz., vö. ESSJ. 7:

106–107). A legtöbb szláv nyelvben — mind a déli, mind a nyugati, mind a keleti szlávoknál — megtaláljuk helynévként is: bolgár *Граница*, szerbhórvát *Granica*, szlovén *Granica*; szlovák *Hranične*, cseh *Hranička*, szorb *Hranca*, lengyel *Granicznik*; orosz *Граничная* (ŠMILAUER 1970: 71–72), némelyikben képzett formában. MELICH JÁNOS felhívta a figyelmet arra, hogy Pozsega vármegyében a Pakra vízrendszerében is adatolható egy ilyen nevű víz (1272: fluvius *Granicha*, 1925–1929: 381). Az elsődleges szláv *Granica* alakhoz képest a bakonyi patak első adatai, a *Grenice* és a *Grence* egyaránt magyar névhasználatot tükröznek a 11. században: a magas hangrend és a szóbelseji hangkiesés is erre utal. A Pozsega vármegyei név is hasonló hangalaki változáson ment keresztül (1314: *Graynche*, 1424: *Gerence*, 1471: *Grence*; Cs. 2: 410). KENYHERCZ RÓBERT is megemlítette mindkét névvel kapcsolatban azt, hogy fonotaktikai szerkezetük magyar nyelvi adaptációt jelez (2013: 101–102). A szónak a szláv nyelvekben a jelentése 'határ', de lehet határjelölő fa is (például tölgy) (ESSJ. 7: 106–107). Ugyanezen a szemléleti alapon a magyarban is jöttek létre helynevek: 1349: Ri-uulus wlgó *Hatarer*, 1366: *Hatarpataka*, 1387: *Hatarpatak* (OkI Sz. *határ*).

A környéken több víz neve is szláv eredetű a Marcal folyó mellékvizei közül: a *Torna*, a *Tapolca* és valószínűleg a *Bitva* is (FNESz., vö. MELICH 1925–1929: 381–382, KNIEZSA 1938: 424, HOFFMANN 2017: 138). MELICH és KNIEZSA szerint a név már a 9. században is meglehetett (1925–1929: 379, 1938: 401), KISS LAJOS is a honfoglalás előtt keletkezett szláv víznevek rétegében, a szubsztrátum jellegű nevek között sorolta föl (1999: 98). HOFFMANN ISTVÁN szerint nyelvtörténeti szempontból ugyan nem tekinthető megalapozottnak MELICH kronológiája, de nem is zárható ki, hogy a magyarok a megtelepedésükkor itt talált szláv népektől vették át a víznevet (2017: 140, 147). Sem a név keletkezésének, sem a magyar nyelvbe kerülésének az ideje nem határozható meg pontosan, hangtani kritériumok segítségével sem (i. m. 140). Az mindenesetre a név hangszerkezete alapján megállapítható, hogy a 11. században itt magyar nyelvű lakosság élhetett, amit az is erősít, hogy a Koppány határában és a Gereince mellett említett többi mikronév is egytől egyig mind magyar névadás eredménye.

***Purua* [purβā ~ puru(β)ā ~ porβā ~ poro(β)ā]**

Szintén Koppány birtok határában említi az oklevél a szomszédos Porva településre vezető utat: „quod mittit stratam *Purua*”. Porva Veszprém vármegyében Zircről észak-északnyugatra fekvő település, mely Csesznek várához tartozott.

A *Purua* legvalószínűbb olvasata az oklevélben [*Purβā*]. Két 13. századi oklevélben azonban a három szótagos [*Porova*] alakban találkozunk a névvel (1260: *Porowa* in Bakon, Cs. 3: 248; 1264: in *Porowa*, PRT. 8: 297). A kétnyílt-szótagos tendencia működésének megfelelően egy *Porova* > *Porva* változással számolhatunk nagyobb eséllyel még akkor is, ha ezt az adatok kronológiája nem támogatja. Felvethetjük ugyanakkor azt a lehetőséget is, hogy az összeírás *Purua*

nevében a β nincs jelölve (mivel két magánhangzó között kiesett), így lehetne ez is [*Puru(β)á*] olvasatú, ami feloldaná a kronológiai ellentmondást. A 14. század végétől a két szótagos, középső nyelvállású magánhangzót tartalmazó *Porva* alakok a jellemzők (1392: *Porva* et *Kysporva*, Cs. 3: 248; 1438: poss. *Porwa*, Cs. 3: 248; 1450: *Porwa*, Cs. 3: 248).

A név etimológiájával kapcsolatban kétféle lehetőség merült fel a szakirodalomban. Az egyik szerint pusztá személynévből alakult magyar névadással, és az alapjául szolgáló személynév szláv; vö. szerbhorvát *Prva* szn. < *Prvoslav* szn. (FNESz.); vö. még lengyel 1455–1480: *Porawa* szn. (TASZYCKI 1974–1976: 188). A magyarázat gyengéje az, hogy **Puruva*, **Porova*, **Porva*, **Prva* személynévek az Árpád-korból nem adatolhatók (ÁSz.). Egy másik elképzelés szerint — melyet KISS LAJOS kevésbé vélt valószínűnek — a magyar településnév egy szláv **Porova* ('Por faluja, Poré') helynév átvétele; vö. lengyel *Porowa* hn. < **Por* személynév (FNESz.). KНИЕZSA ISTVÁN szintén szláv átvételnek tartotta a magyar *Porvá*-t, és a következő helynevekkel egyeztette: lengyel *Porowa*, szerbhorvát *Porovac*, lengyel *Porwica* (1938: 468). Ezt az elképzelést tartotta valószínűnek MIKESY SÁNDOR is (VeszprHtLex. 1: 333).

Murzol [*murszol* ~ *morszol*]

Árpás település keleti határvonalaként az 1086-os oklevél a *Marcal*-t nevezte meg: „a quo cadit et vadit per alveum, qui vulgo dicitur *Murzol*” (DHA. 1: 251). A megnevezőszós szerkezetben a latin *alveus* '(víz)meder, folyó, patak' jelentésű földrajzi köznév vonatkozik a *Marcalra*. Ugyanezen oklevél 12. század végi – 13. század eleji hozzátoldása az apátság *Magas* nevű birtokának egyik határaként is említi a folyót, a latin *aqua* 'víz' jelentésű szóval: „descenditque ad aquam *Murzol*”. A *Marcal* a Rábát *Marcaltő* településnél közelítette meg, majd körülbelül tíz kilométeren keresztül kísérté Árpás településig, ott egyesült vele (Gy. 2: 564).

A víznév a későbbiekben is gyakran előfordul a forrásokban. Alakváltozatai a magánhangzók nyíltabbá válási folyamatát és az *sz* affrikálódását mutatják: *Mur-szol* (1086: *Murzol*, DHA. 1: 251) > *Morszol* (1271: *Morzol*, Cs. 3: 251) > *Morcol* (1251/1263/1398: vena *Morchol*, Gy. 2: 564, 610) > *Marcal* (1290: iuxta fluvium *Marchal*, Cs. 2: 762; 1387: iuxta fluvium *Marzal*, Cs. 2: 762; 1397: *Marchal*, Cs. 2: 762) (lásd még MELICH 1925–1929: 412).

A *Marcal* az ókortól adatolható folyóvíznév, a szakirodalom végső forrását tekintve ősi indoeurópai eredetű névnek tartja (FNESz.). Az ókori név etimója egy illír **murs-* 'mocsár' főnév lehet, végződése pedig kicsinyítő képző (KISS 1999: 143, BICHLMEIER 2017). Az ókorban ezen a területen egy *Mursella* nevű római település volt (Ptol. II. 14: *Μουρσέλα*, Gy. 2: 564), mely minden bizonnyal a folyóról kapta a nevét; a mai *Marcal* folyónév tehát az ókori *Mursella* folytatása lehet (KISS 1999: 142). MELICH szerint ez a település a mai *Marcaltő* vagy Lovászpátona helyén feküdt (1925–1929: 412), mások szerint Árpás határában (Gy. 2: 564, KISS

1999: 142). A *Marcal* nevét a magyarság a honfoglaláskor itt talált szláv népesség közvetítésével vehette át több más pannóniai folyónévvel együtt (KISS 1997: 190). MELICHNEK nem volt feltételezése azzal kapcsolatosan, hogy a magyarok kiktől és milyen hangalakban kölcsönözték a nevet (1925–1929: 413), KISS LAJOS a magyar víznév közvetlen előzményeként a szláv **Mьrselъ* ~ **Murselъ* alakokat feltételezte (1999: 142–143). A névátvétel ideje nem állapítható meg, jóval korábban is átke-
rülhetett, mint ahogyan a magyar oklevelezésben nem latinul megjelent. A *Marcal* legkorábbi adata magyar szórványként a Bakonybéli összeírásban olvasható *Murzol*. Az átvett szláv névalakban a szóvégi jer (ъ) talán már a hazai szlávban sem hangzott a 11. század végén, de ha igen, a magyarban is előrehaladott állapopot mutat a tövéghangzók eltűnése, illetve a bakonybéli oklevélben két szótagos szavak végén már nem fordul elő a *-di* képzős szavak kivételével. A feltételezett szláv szóbelseji jer (ъ) a magyarban rendszerint *u*-val helyettesítődött (DÉCSY 1958: 384), ahogyan itt is. Magyar névhasználatra utalhat emellett a hangrendi kiegyenlítődés is.

Prez(t)eg [preszteg]

A bakonybéli apátság *Pereszteg* nevű birtoka Vas megyében, Vasvártól keletre-északkeletre fekszik: „In *Prez(t)eg*”. A 15. században már három település-ként jelenik meg: Szentodorpereszteg, Vámospereszteg és Hosszúpereszteg (Cs. 2: 784). A Bakonybéli összeírás I. részében említett *Pereszteg* területileg valószínűleg a későbbi Hosszúpereszteggel azonosítható (ÁrpOkI. 114).

A név változatos alakokban jelenik meg a forrásokban. A 13. századtól az adatok a szóeleji mássalhangzó-torlódás bontóhanggal való feloldásáról tanúskodnak: 1268: *Perezteg*, *Fulperezteg*; 1275, 1292: *Perezteg*; 1314: *Perezteg*; 1332: *Pereztegeu*, *Huzyuperezteg*, *Captasperezteg*; 1356: *Pereztogalya* (Cs. 2: 784) stb. Az 1086-os oklevélen kívül annak 1368-as átiratában szerepel a név torlódásos formában: 1086/1368: In *Prezteg* (DHA. 1: 260). A szóvégi *-g* az ejtésben zöngétlenedhetett, így *-k*-val írva is találkozhatunk a névvel: 1314: *Pereztek*, 1455: *Wamosperezlek*, 1495: *Wamosperezlek* (Cs. 2: 784). A szóbelseji *-szt*-mássalhangzó kapcsolat a 15. század elejétől *-szl*- változatban is előfordult: 1408: *Zenthvrehperezlege* et *Pereslegfew*; 1464: *Zentholdro Perezleg*, *Wamosperezleg*, *Hozywperezleg*; 1470: *Wamosperezlegh* et *Hozywperezleg* et *Zentholdroperezlege*; 1478: *Hozywفالو*, *Zentholdor* et *Wamosperezleg*; 1480: *Wamosperezleg*, *Zenthodorfalwa*, *Hozzywperezleg* (Cs. 2: 784). A *-szt*- > *-szl*- változásra, illetve váltakozásra köznévi (*porosztó* > *poroszló*, *zásztó* > *zászló*, TESz.) és helynévi (*Nosztóp* > *Nosztóp*, vö. alább *Nuztupc*) példák is vannak. A vizsgált név esetében — a példák többségétől eltérően — végül az *-szt*-t tartalmazó forma állandósult. A Sopron vármegyei Nagycenkkel szomszédos *Pereszteg* esetében hasonló hangalakú változatosságot tapasztalhatunk: 1274: *Perezteg* (FNESz.); 1331: *Pereztege*, 1468: *Perezleg* (Cs. 3: 623). A 14–15. században a település

osztódásával a *Peresztég* névforma különböző elő- (*Hosszú-, Kaptás-, Szentodor-, Vámos-*) és utótagokat (*-fő, -alja*) kapott (Cs. 2: 784).

A település neve feltehetőleg szláv eredetű. MELICH JÁNOS szerint vagy a *prě- 'át, keresztül' + steg ~ steg 'út' összetétele (prěstegъ 'általút');* vagy a *pristegnuti 'hozzáköt, hozzácsatol' ige* vezethető vissza (1903–1905: 124). MELICH első értelmezéséhez NAGY FERENC azt a magyarázatot fűzte, hogy a falun régen fontos kereskedelmi utak vezettek át (1971: 203). KNIEZSA ISTVÁN és KISS LAJOS szintén szláv eredetűnek vélték a település nevét, de pontosabb forrását nem határozták meg (1938: 468, FNESz. *Peresztég*). Hasonló helynév a szerbhorvátban *Pristeg* (FNESz. *Peresztég*). Hangalakja és a szláv helynévi analógia miatt is valószínűsíthető a szláv eredet. A 11. századi *Preszteg* alak alapján a névhasználók köre nem állapítható meg: szlávok ugyanúgy lehettek, mint magyarok.

***Ploznic* [ploznik]**

Az egykori Zala, ma Veszprém megyében található *Paloznak* neve a következőképpen szerepel az I. oklevélrészben: „in *Ploznic*”. A falu a hamis bakonybéli alapítólevél szerint az apátság legrégebbi, I. István kori adományai közé tartozik (DHA. 1: 118, 253). A településnév gazdagon adatolt már a 11. századtól kezdődően: elsőként a veszprémvölgyi apácák görög nyelvű adománylevelében említik (1002 e./1109: *πωλοσνίκου*, ÓmOlv. 15).

A név alakvariánsai és alaki változási sora nem magyarázható kielégítő módon a névkeletkezés kérdéseinek a vizsgálata nélkül, ezért célszerű együttesen tárgyalni a két problémát. Kivételes módon, eltérve a többi névelemzésben megszokott rendtől, ebben az esetben a név etimonját érintő feltevésekből kiindulva tárgyalom az alakváltozatok ügyét. Több névfejtési kísérlet is született az etimológiai irodalomban: a helynevet szláv személynévből magyar névadással vagy közvetlenül szláv helynévi átvétellel magyarázták. MELICH JÁNOS szerint a szláv **polazьnikъ 'mászkaló, járó' > 'látogató, köszöntő, kérő' > 'karácsonykor köszönteni járó' főnévből* (mely a *polaziti 'mászkalni, utazni, látogatni, köszönteni járni' ige* származéka) létrejött szláv személynév került át a magyarba, és ebből keletkezett a magyar *Paloznak* helynév (1931: 151–152). Ezt az eredeztetést fogadta el PAIS DEZSŐ is (1939: 15). A helynév-etimológia megerősítéséhez fontos lenne a szlávból és a magyarból is kimutatni ilyen személynévet: a magyarban az ÁSz. szerint azonban nem volt ilyen személynév az Árpád-korban, a szláv személynévekhez lásd szerbhorvát *Plaznik* (FNESz. *Paloznak*). KNIEZSA ISTVÁN, bár nem zárta ki MELICH magyarázatát, de egy másikat is javasolt (1947: 141). MELICH etimológiájának szerinte két gyengéje van: az egyik, hogy személynévként nem mutatható ki a szó; a másik a legkorábbi magyar adat második szótagjának az *o* magánhangzója (1002 e./1109: *πωλοσνίκου*, ÓmOlv. 15), mely vélekedése szerinte nehezen magyarázható a **polazьnikъ* alak alapján (1947: 141). Ez valóban megfontolandó érv, de jelentősen nem gyengíti a magyarázatot,

ugyanis a második szótagban a magyarban tulajdonképpen mindegyik nyelvál-lásfokú veláris magánhangzó előfordult az idők során (pl. 1229: *Palaznak*, *Polus-nak*, MELICH 1931: 151, 152). KНИЕZSA ISTVÁN a szláv **po-loz-ьnikъ* szóból való szláv *Poloznik* helynévből származtatta a vizsgált helynevet: *loza* 'szőlőtő, venyige; vessző, fűz' + *ьnikъ* képző > *loz* + *-ьnikъ* 'hely, ahol szőlőtő, illetve fűz van' > *po-* 'mentén' + *lozъnikъ* 'szőlőtövek melletti telep' (1947: 141). A *loza* szóból a legtöbb szláv nyelvben alakultak helynevek (pl. bolgár *Лозен*, szerbhorvát *Lozine*, cseh *Loza*, orosz *Лозовка*, ŠMILAUER 1970: 114), de a magyar névnek pontosan megfeleltethető szerb helynév (*Poloznik*) is kimutatható a Drinai bánságban (KНИЕZSA 1947: 141). A *po-* 'mellett, mentén' prepozíció pedig gyakori névformáns a szláv helynévadásban (ŠMILAUER 1970: 144). Véleményem szerint a magyar *Pa-loznak* is nagy valószínűséggel ezekkel a szláv helynevekkel függhet össze.

A név első említése — mint fentebb utaltam rá — a veszprémvölgyi apácák görög nyelvű adományleveléből való (1002 e./1109: *πολοσνίκου*, ÓMOLV. 15), s az olvasata feltehetőleg [*polozniku*] lehet, amiben a szóvégi magánhangzó talán a szláv *ъ*-nak megfelelő magyar *u* (PAIS 1939: 15). Későbbi említései, amelyek a 11. század utolsó negyedéből valók, már nem jelölik ezt a magánhangzót (1079: *poloznic*, DHA. 1: 225; 1082/1327: *Paloznok*, *Poloznok*, MELICH 1931: 151; 1086: in *Ploznic*, DHA. 1: 253), és a veszprémvölgyi adománylevelél Kálmán-kori megújítása sem tartalmazza (1109: in villa *polofinic*, ÓMOLV. 17). A fenti névfejtések alapján a kiinduló szláv névalak **polazъnikъ* vagy **polozъnikъ* lehetett. A Bakonybéli összeírás *pl-* mássalhangzó-kapcsolattal kezdődő *Ploznic* adata ezen etimológiai előzmények alapján aligha magyarázható, minthogy az első szótagi magánhangzó kiesése a magyarban nemigen képzelhető el. Hasonló jelenséget — etimológiailag indokolatlannak tűnő torlódást — az oklevél néhány más helynevében is tapasztalhatunk: *Brezprem*, *Clun*. Feltűnő azonban, hogy a Bakonybéli összeírásban torlódással jelentkező alakok (*Ploznic*, *Zlip*) a Bakonybéli alapítólevelében feloldva állnak (*Poloznuk*, *Zelyp*, DHA. 1: 118). *Pl-* szóeleji mássalhangzó-kapcsolat kimutatható a régi magyar nyelvből, és nem is a legkritikábbak közül való: az ómagyar kori biztos helynévi előfordulásokat tekintve 12. a gyakorisági sorban (KENYHERCZ 2013: 184). Tehát a hangkapcsolat az adott fonotaktikai helyzetben kétségkívül létezett. Felmerül a kérdés, hogy a *Paloznak* számos adata közül vajon miért csak egyetlen ilyen, ráadásul másodlagosnak látszó adatot találunk.¹ A jelenség háttérében több ok állhat: 1. íráshiba (de ennek elmentmondani látszanak az oklevél egyéb, a szó elején mássalhangzó-torlódást mutató névadatai), 2. más tulajdonnevek analógiás hatása. Amennyiben nem etimologikus a szláv kiinduló alakban a *pl-* (márpedig ha elfogadjuk valamelyik

¹ A torlódásos alakváltozat későbbi jelentkezésére a forrásokban több példát is idéz KENYHERCZ RÓBERT: 1286: *Beretke*, 1427: *Brethke*; 1268: *Gerende*, 1362: *Grend*; 1300: *Karasso*, 1490: *Krasso*; 1266: *Perecha*, 1364: *Prische*; 1216: *Terebes*, 1319: *Threbes* (2013: 191).

fenti etimológiát, akkor biztosan nem az), valóban csak más nevek analógiás hatása jöhet szóba, esetleg az etimológia újragondolása, felülvizsgálata. BENKŐ LORÁND több helyen írt arról, hogy oklevélírói normatörekvések is eredményezhettek azt, hogy párhuzamosan élő alakok közül az egyik került be az oklevélbe (1997: 175, 2003: 159). A név hangrendiségét illetően pedig a következőket láthatjuk. A korai adatokban, a 12. századig a vegyes hangrendű alakok voltak túlsúlyban (1002 e./1109: *πωλοσνίκου*, ÓmOlv. 15; 1079: *poloznic*, DHA. 1: 225; 1086: *Ploznic*, i. m. 253; 1109: in villa *polofinic*, ÓmOlv. 17). Az első veláris hangrendű alak egy 1082/1327-es oklevélben tűnt fel (*Paloznok*, *Poloznok*, MELICH 1931: 151). A 13. századtól kerültek többségbe a csak mély magánhangzót tartalmazó nevek (+1037 [1240 e.]/1330: *Poloznuk*, DHA. 1: 118; 1217: *Polosnuc*, VO. 35; 1086/1368: *Palaznuk*, 1222: *Poloznuk*, 1229: *Palaznak*, DHA. 1: 260; 1229: *Polusnak*, 1244: *Paloznak*, 1246: *Polosnuk*, 1263: *Poluznuk*, i. m. 152; 1271: *Poloznuk*, i. m. 151; 1269, 1304: *Palaznuk*, *Poloznuk*, Cs. 3: 92), de elvéve vannak példák *i*-t tartalmazó formákra is (1240: *Poloznik*, 1243: *Poloznyk*, *Paloznik*, 1296: *Poluznik*, MELICH 1931: 151; 1383: *Poloznyk*, DHA. 1: 375). A 14. századtól változó nyelvválásfokú magánhangzókat tartalmazó mély hangrendű alakváltozatokat találunk a forrásokban: 1305: *Poluznuk* (MELICH 1931: 151), 1312: *Poloznuk*, 1323: *Poloznok* (Cs. 3: 92), 1327: *Poloznuk* (DHA. 1: 228), 1330: *Palaznuk* (Cs. 3: 92), 1347: *Poluznuk* (PRT. 8: 324), 1359: *Palaznuk* (DHA. 1: 114), 1360: *Palaznuk*, *Polaznuk* (PRT. 8: 341), 1360: *Palaznuk* (i. m. 343), 1360: *Poluznuk* (DHA. 1: 115), 1387: *Chapok alio nomine Palaznok* (Cs. 3: 44), 1391: *Palaznuk* (DHA. 1: 233, 376), 15. sz.: *Paloznak* (PRT. 8: 588, DHA. 1: 116), 15–16. sz.: de *Poloznuk* (DHA. 1: 225), 1402: *Pulaznok* (Cs. 3: 92), 1415: *Polosnok* (VO: 180), 1422: *Palaznak* (DHA. 1: 377), 1450: *Paloznak* al. nom, *Chopak* (Cs. 3: 44), 1556: *Palosnak*, 1614: *Palosnak*, 1616: *Poloznak*, 1617: *Paloznuk*, 1617: *Palosnak*, 1636: *Palaznak* (MELICH 1931: 152). A hangrendileg kiegyenlített névformák biztosan magyar névhasználatot jeleznek, míg a *-nik* szöveg szláv, azonban ezek az alakok sem zárják ki a magyar névhasználatot.

A név keletkezésének a módját sajnos nem tudtuk megnyugtatóan tisztázni, de a felsorolt érvek alapján valószínűbbnek tűnik a szláv helynévi átvétel. A névadatok egy részében a szláv névhasználat jeleit tapasztalhatjuk: ilyen lehet például az 1086-os vegyes hangrendű és mássalhangzó-torlódásos *Ploznic* alak; míg másokban a magyar névhasználat jegyei mutatkoznak meg: mint a hangrendi kiegyenlítődést és a magánhangzók nyelvválásfokának a változatosságát tükröző alakok (*Poloznuk* ~ *Poloznok* ~ *Paloznak*).

***Uuindirn(a)* [βindirnyá]**

A Zala vármegyében Keszthelytől észak-északnyugatra található település neve az oklevél I. részében „in *Uuindirn(a)*”, a 13. századi hamisnak tartott hozzátoldásában „In predio *Uindurna*” formában szerepel. Az utóbbi szerint háromekényi

föld, továbbá négy szőlő és szőlőműves jár az említett birtokon a bélieknek. Egy 15. század közepi birtokjegyzék, mely a monostor elveszített birtokait veszi számba, szintén kétszer említi a falut: egyszer I. László adományára hivatkozva *Szőlősvindornya*-ként, másodszer II. Béla adományára hivatkozva *Vindornya*-ként (PRT. 8: 589). A 15. század közepi jegyzéken kívül egy 1135-ös oklevél is II. Béla adományaként tünteti föl a birtokot (PRT. 8: 273). II. András király 1218–1220 körül arról számol be, hogy az apátság elődeitől kapott jószágai egy részét már elveszítette, köztük a távolabb fekvő, az apátsági birtokok közvetlen láncozatába nem tartozó Vindornyát is (PRT. 8: 40). A hely ma település Zala megyében *Vindornyaszőlős* néven.

A falu neve folyamatosan adatolt későbbi forrásokban is. A név első, *Uuindirn(a)* adata a [β] jelölésének a 11. századra — illetve a Bakonybéli összeírás első oklevélrészére is — jellemző megoldását mutatja: az *uu* betűkapcsolatot (vö. *Pan[auuadi]*). Lásd még a név egy későbbi *b*-vel írt adatát is: 1358: *Bindurna* (Cs. 3: 77). A hamis hozzátoldásban viszont már az *u* betű jelöli a hangot, tehát az írásmódban sem tapasztalhatjuk a tudatos archaizálás, hamisítás szándékát. A második szótagi magánhangzó eredetileg palatális lehetett (1086: *Uuindirn(a)*, DHA. 1: 253; 1086/1368: *Wintyrna*, i. m. 260), amire az 1382-es víznévi *Vinderna* (Cs. 3: 77) adat is utal. Az adatok szerint a 13. században labializációval mehetett végbe a *Vindirnya* > *Vindurnya* változás: 1086/+13. sz.: *Uindurna* (DHA. 1: 255), +1135 [1249]: *Vindurna* (PRT. 8: 273), 1274: *Vyndurna* Sceuleus (Cs. 3: 113), 1358: *Bindurna* (i. m. 77). SZENTGYÖRGYI RUDOLF több ómagyar kori példán bemutatta, hogy az *i* > *u* labializáció eredeti palatális *i*-vel is megtörténhetett, nemcsak a hangtörténeti irodalomban tárgyalt veláris *j*-vel (2011). A labializációt azután szabályosan követte a nyíltabbá válás, erről a településnév adatai a 15–16. századtól tanúskodnak: 15. sz.: *Vindorna* (PRT. 8: 589), 15. sz.: *Scewlewsyndorna* (PRT. 8: 589), 1501: *Wyndornazelews* (Cs. 3: 113), 1511: *Wyndornazewlews* (Cs. 3: 113). A név utótaggal kiegészülve az összetett *Vindornyaszőlős*, illetve *Szőlősvindornya* formában is használatos volt a lakosság foglalkozására utalva (erre az első adat 1274-ből való), majd ettől fogva váltakozva jelenik meg a *Vindornya* névvel (lásd a fenti adatokat). Később *Szőlős*-ként is említik (1782–1785: *Szőlős*, EKFT.).

A településnevet KISS LAJOS szláv helynévképzős alaknak, tehát feltehetőleg szláv átvételnek tartotta (FNESz. *Vindornyaszőlős*). Adatokkal ugyanakkor talán jobban alátámasztható az, hogy a helynév metonímia útján víznévből keletkezett. A víznévi településnevek legnépesebb csoportja a patak nevét formáns nélkül tartalmazza (HOFFMANN-RÁCZ-TÓTH 2018: 342), ezek közé illeszkedhet a *Vindornya* is, mely ebben az esetben szemantikai szempontból lokális viszonyt fejez ki. A településtől északra eredő, és attól délre, Vindornyafoknál a Gyöngyös-patakba ömlő vízfolyás szintén a *Vindornya* nevet viseli: 1227: *Vundurna*

(FNESz. *Vindornyaszlős*), 1227: iuxta *Windurnam* (VOS: 78), 1382: iuxta *Vinderna* (Cs. 3: 77), 1858: *Vindornia patak* (Kat.), 1869–1887: *Vindornyai p.*, *Vindornyaer*, *Vindornya csatorna* (HKFT.). A falutól délre a patak mentén rétek terülnek el, amelyeknek a nevében szintén megjelenik a víznév: 1819–1869: *Vindornya Berek* (MKFT.), 1869–1887: *Vindornya berek*, *Vindornyai-rétek* (HKFT.). A patak a két szomszédos települést, Vindornyafokot és Vindornyalakot is érinti (Kat., HKFT.), a víznév ezeknek a nevében is szerepel, de az adatok kronológiája alapján a *Fok* és a *Lak* voltak a települések elsődleges nevei, melyek csak a 16. században egészültek ki a *Vindornya*- előtaggal (1408: *Fok* > 1548: *Vindornaffok*, FNESz. *Vindornyafok*; 1358: *Lak* > 1558: *Wyndorna Lak*, FNESz. *Vindornyalak*). Ezekkel szemben a vizsgált település eredeti neve *Vindornya* volt. A metonímia irányáról nem nyilatkozhatunk egyértelműen, de néhány tényező támpontként szolgálhat a kérdés eldöntésében. A víznév → településnév melletti érvként említi a szakirodalom azt, ha a víz mellett fekvő települések közül több is a víz nevét viseli (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 342–343), ami ebben az esetben is megfigyelhető. Víznévi alapú metonímiára gyanakodhatunk továbbá akkor is, ha gazdagon idézhetők víznévi analógiák (i. h.). Mivel a *Vindornya* nem magyar eredetű név, ezért ez a szempont a magyar helynevek körében nem vizsgálható. A környező nyelvek helynévkincsében viszont kimutathatók hasonló lexikai tartalmú víznevek: *Vinisora* (< rom. *vinisor* 'bor, borocska'), *Vinszkij-patak* (< ukrán *вино* 'bor' + *-ський* melléknévképző), *Vinnyicovij-zvir* (ukrán *винниця* 'szőlő, szőlőkert' + *-овий* melléknévképző + ukrán *звир* 'patakág, forráság'), *Vinnyicska* (< ukrán *винниця* 'szőlő, szőlőkert' + *-ка* kicsinyítő képző) (SEBESTYÉN 2017); azt azonban nem tudjuk, hogy ezek nem településnévi előzménnyel bíró nevek-e.

KISS LAJOS elképzelése szerint a településnév a latin *vinitor* 'szőlőmunkás, vincellér' *vinidor* változatából a szláv *-nja* képzővel jött létre, amit a település későbbi *Vindornyaszlős* névváltozat utótagjának a szemantikai tartalmával is alátámaszthatónak vélt (FNESz. *Vindornyaszlős*). Ehhez helynévi párhuzamként érdemes megemlíteni *Ácsteszer* nevét, melynek az elő- és utótagja szintén azonos jelentésű, és az utótag szintén szláv eredetű helynév (< **Tesari* 'ácsok') (FNESz. *Ácsteszer*). Az egyeztetésnek jelentősebb hangtani nehézségei sincsenek: a feltételezett **Vinidornya* alakból a magyarban szabályosan — a kétnyílt-szótagos tendencia következtében — *Vindurnya* ~ *Vindornya* formát várhatunk. Néhány korai névadatban ugyan a *Vindirnya* alakkal találkozunk, de az *i* ~ *u* jelölésbeli (esetleg hangzásbeli) váltakozás meglehetősen gyakori a korabeli forrásokban. A *-nya*, *-nye* végződés egyébként a szlávból a magyarba átkerült közszavak végén sem ritka (EWUng. *bánya*, *cseresznye*, *tanya* stb.). Mindezek alapján a szláv etimon lehetősége mellett komoly érvek szólnak. Az egyeztetésnek azonban egy gyengéje is van, mégpedig az, hogy szláv helynévi analógiákkal nem

erősíthető meg a névfejtés. A szlávban a *vino* 'bor' köznévből ugyan számos helynév jött létre, illetve az *-bna*, *-bna* mint helynévképző is használatos a szlávban, de a KISS LAJOS által feltételezett alapszó, illetve abból létrejött nevek nem mutathatók ki (ŠMILAUER 1970: 28, 190).

Toplouuiza [toploβica?]

A Bakonybéli összeírás II. részében a következő halastó neve olvasható: „et unus rivulus est ibi nomine Burzi, qui separat nostram piscinam, nomine *Toplouuiza*”. A béli monostor halastava a hamis alapítólevél szerint a Dráván található a *Zuualin* nevűvel együtt (+1037 [1240 e.]/1330: „Piscinas duas in Draua cum piscatoribus, quarum una Zualyn et altera *Toplouca*”, DHA. 1: 118), míg az összeírás szerint egy *Burzi* nevű patak határolja, de az nem derül ki egyértelműen, hogy a Dráván vagy csak annak közelében lehet (DHA. 1: 254). Azonosítását megnehezíti az a körülmény, hogy később nem fordul elő a forrásokban, a 18–19. századi térképeken sem találjuk az említését. A Drávától északra, Siklóstól délkeletre fekvő Nagyfalu határában van egy hasonló nevű víz (1294: fons *Topolcha*, Gy. 1: 345, 1763–1787: *Tapolcza*, EKFT.), de a két hely és név azonosága nem bizonyítható.

A *Toplouuiza* kétséges olvasatú adat. KNIEZSA szerint az *uu* itt $[\beta]$ -nek olvasandó (1928: 318). Ez meg is felel az oklevél helyesírásának, illetve korjelző szerepű, a 11. századra utaló helyesírási sajátosság. Ez egy bizonyítéka is lehet annak, hogy az oklevélnek ez az első hozzátoldása szintén korai, és az I. rész után legfeljebb csak egy-két évtizeddel később készülhetett. A *Toplouuiza* *z*-je viszont nemigen jelölhetett $[sz]$ -t, szemben az oklevél szórványainak többségével. A szó az *-ovica* > *-óca* végződésű helynevek közé tartozhat: ebben az esetben esetleg inkább az történelmet, hogy az oklevél scriptora nem tudta azonosítani a $[c]$ fonémát, és azt a *z* betűvel adta vissza. Mindezek alapján a $[toploβica]$ olvasatot feltételezhetjük. Ebből az alakból szabályos hangváltozással levezethető a hamis alapítólevélben szereplő *Toplouca* a β vokalizációjával és a második nyílt szótag magánhangzójának a kiesésével: $[toploβica] > [toploβca] > [toplouca]$. Ha tovább tudnánk adatolni a nevet, a név alakulása a következőképpen volna elképzelhető: $[toplouca] > [toplóca \sim taplóca]$; de akár *Tapolca* alakot is várhatnánk, ahogyan ezt az ilyen nevek korábbi adatai mutatják (HOFFMANN 2013: 108). A Bakonybéli összeírásban szereplő névalak esetleg még szláv nyelvi közegből kiemelt név lehet, míg a hamis alapítólevélbeli már magyar alaknak tűnik. A helyesírási és hangtani sajátosságok is azt mutatják, hogy a két oklevél közül a hamis alapítólevél tükrözi az újabb változatot.

Figyelembe véve a név későbbi adatának *toplóca*-ként való azonosíthatóságát feltételezhető, hogy a víznév szláv átvétel, és etimológiailag azonos a *Tapolca*, *Toplica* nevekkel. A *Tapolca* víznév etimológiai irodalma meglehetősen gazdag, melyek közül a legrészletesebb összefoglalás MELICH JÁNOSÉ (1925–1929: 109–

121), a legújabb HOFFMANN ISTVÁNÉ (2013: 109–111). A név az összl. **teplъ* ’meleg’ szóra vezethető vissza, a déli szláv nyelvekben a *toplъ* tőváltozat dominál (vö. ESJS. 955). Ebből az *-ovica* képzővel jöhetett létre a *Toplovica* (vö. ŠMILAUER 1970: 29, 180). A vizsgált névvel kapcsolatban felvethető — az olvasati bizonytalanságokat is figyelembe véve —, hogy az eredeti szláv *-ica* képzőt teljes formájában tükröznék. A víznevek tulajdonképpeni értelme ’hévíz, meleg vizű forrás, patak’ (FNESz. *Tapolca*). A bolgárban köznévként is használatos a képzett szó (bolgár népnyelvi *монѣла* ’meleg, langyos víz’), és több szláv nyelvben találunk helynévi példákat is: szerbhorvát *Tòplica*, szlovén *Toplica* (FNESz. *Tapolca*), cseh *Teplice* (ŠMILAUER 1970: 180).

Nuztupc [*nusztup*]

A Bakonybéli összeírás 13. századi hamis toldaléka nyolc birtok nevét sorolja fel, ezek közül az első a Veszprém megyében, Pápától délre található *Noszlop*: „In predio *Nuztupc*”. A birtokon említett négyekényi föld — és egy +1135 [1249]-i oklevélben említett nyolc szántóvető — II. Béla adománya volt az apátság számára (PRT. 8: 35). Egy 1342-es oklevélben a béli apát részletesen le is íratta a falu határait (i. m. 315–316).

A név változatos alakokban és írásmóddal tűnik fel a forrásokban. A Bakonybéli összeírás *Nuztupc* adatának a végén lévő *c* betű talán elírás, mert a név egyik későbbi adatában sem fordul elő, és etimológiailag sem magyarázható. A korai adatokra jellemző zárt magánhangzók (1204–1235: *Nuztup*, FNESz.; 1258: villa *Nustup*, PRT. 8: 290; 1342: villa *Nustup*, i. m. 315; 1434: *Nustup*, i. m. 482) a 13. században kezdtek középső nyelvválásúvá nyílni, először az első szótagban (+1135 [1249]: In *Noztup* predio, PRT. 8: 271; 1332: *Noztuph*, Cs. 3: 244; 1360: *Nostup*, PRT. 8: 340; 15. sz.: *Noztup*, i. m. 589), majd a második szótagban is (1423: *Noztop*, PRT. 8: 448–457; 1444: *Nozthop*, i. m. 512; 1449: *Noztop*, Cs. 3: 244), de elvéve még nyílt magánhangzós alakok is előfordultak (1347: *Naztaph*, Cs. 3: 244). A szóbelseji *sz* > *szl* hangváltozás első írásos nyoma egy 1423-as oklevélben érhető tetten (1423: *Nozlop*, *Noz lup*, PRT. 8: 448–457; lásd még 1488: *Nozlop*, Cs. 3: 244) (vö. *Prez(t)eg*).

A név bizonytalan eredetű, két elképzelés van a név etimológiáját illetően. Egy nyugati szláv **Nostup* < *Neostopjъ* helynév átvétele, mely a szláv **Neostopъ* személynévből a birtoklást kifejező *-jъ* képzővel alakulhatott; vagy szláv személynévből magyar névadással keletkezett (FNESz.). MELICH JÁNOS két tényezőből következtetett a magyar helynévnek a végső soron személynévi eredetére: egyrészt a név első adatának utolsó betűjét *e*-nek vélte és *-é* birtokjelként értelmezte, ez a körülmény pedig szerinte arra mutat, hogy a *Nusztup* személynév (a kritikai kiadásban ez a betű *c*, az oklevélről készült fényképen véleményem szerint valóban nem azonosítható pontosan a kérdéses betű a tinta rendkívül halvány volta miatt, *c* és *e* egyaránt lehetne). Másrészt a 12–13. századból több cseh

és lengyel személynévi adat is kimutatható a forrásokból, mely 'ne tágíts, ne engedj, ne lépj' jelentésű (1925–1929: 397–398). MIKESY SÁNDOR szerint is egy nyugati szláv személynév szolgált a magyar helynévadás alapjául (VeszprHtLex. 1: 298). Az kétségtelennek látszik, hogy közvetve vagy közvetlenül személynévre vezethető vissza a helynév, hiszen a nyugati szláv nyelvekben valóban alakultak személynévek a 'lép' ige felszólító módú alakjából: a csehben *Neostup* ~ *Nóstup* (FNESz. *Noszlop*); a lengyelben 1232: *Nystamp*, 1272: *Neustup*, 1371: *Neustamp* (TASZYCKI 1974–1976: 59). Azonban olyan szláv helynevek is vannak, melyek ugyanebből a személynévből eredeztethetők, igaz, ezek mind tartalmaznak helynévformánst is: cseh *Nóstupov*, cseh *Nustupov*, morva-cseh *Ostopovice*, *Vostopovice* (MELICH 1925–1929: 398). Azt nem lehet biztosan eldönteni, hogy a magyar *Noszlop* helynév egy szláv helynév átvétele lehet-e, vagy személynévből közvetlenül keletkezhetett. Az utóbbi elképzelés ellen szól, hogy az Árpád-kori magyar személynévkincsből ilyen személynév nem mutatható ki (lásd ÁSz.).

Zelch [szēlcs]

A hamis IV. oklevélrész a Veszprém megyei, Pápától keletre fekvő *Szücs* nevét a következőképpen említi: „In predio *Zelch*”. A Bakonybéli összeírás utolsó toldaléka szerint az apátságnak a településen kétekenyi földje volt, mely a toldalék másik hat birtokához hasonlóan II. Béla adománya lehetett (PRT. 8: 271, 589). A szomszédos Haraszti, ahol az apátságnak szintén volt birtoka, már II. Béla idején beleolvadt Szücsbe (PRT. 8: 52). Az apátság sokáig közösen használta és műveltette a földet a szücsiekkel, a tatárjárás után azonban külön tagban szerette volna kihalásztatni a maga részét, ekkor azonban többen kétségbe vonták a béliek itten birtoklását, melyet azután egy 1249-i oklevél tisztázott (SÖRÖS 1903: 255). A hely a mai *Bakonyszücs* településsel azonosítható.

A név eredeti alakja a Bakonybéli összeírás hamis része és más 13. századi források adatai alapján *Szelcs* volt: +1135 [1249]: *Zelch* (PRT. 8: 271); 1249: *Scelch* (PRT. 8: 291). A 14. században megjelenő névformák *ě* > *o* labializációra utalnak: 1348: *Seulch* (PRT. 8: 326), 1370: *Seulch* (PRT. 8: 387), 1372: *Sceulch* (PRT. 8: 387). Az ilyen típusú — az ómagyar korból csak kis számban adatható (pl. *lel* > *löl*, *pecsét* > *pöcsét*) — hangváltozásra a legkorábbi példák a 14. századból valók (E. ABAFFY 2003: 326), ebbe a folyamatba a *Szēlcs* > *Szölcs* változás is beleillik. Egy 1358-as névadatban a *l* kiesését tapasztaljuk, és a 14. század végétől a *l* nélküli alakok válnak jellemzővé: 1358: *Zeuch* (PRT. 8: 334), 1370: *Seuch* (PRT. 8: 387), 1438: *Zewcz* (Cs. 3: 255), 1488: *Zewch* (SOLYMOSSI 1984: 205), 1497: *Zewch* (PRT. 8: 543). A *Szöcs* > *Szücs* változás kezdete helyesírás-történeti okok miatt nem állapítható meg pontosan, de a következő adatok már bizonyára zárt magánhangzóságok: 1437: *Zwcz* (Cs. 3: 255); 1705: *Szücs* (VeszprHtLex. 1: 124). Kevésbé valószínű, hogy e változás háttérben

hangváltozási tendencia áll, inkább a *szűcs* foglalkozásnév játszhatott szerepet a névalak létrejöttében. A Bakonybéli összeírásban szereplő *Zelch* hangállapota és írásmódja a 13. század közepének, tehát a hamisítás idejének megfelelő; a [*cs*] jelölése *ch*-val az oklevél ezen részére jellemző (vö. ugyanezen oklevélrész *Cse-pel* településnévének *Chepel* adatával), míg a korábban íródott részekben többségében *s*-t találunk (az I. rész *gyümölcsény* szórványa például *gemilsen*, *Madocsa* település neve *Modosa* formában áll).

KISS LAJOS szerint a név átvétellel került a magyarba: forrása feltehetőleg a déli szláv R. **selbčb* 'paraszt(ok) birtokában levő' szó, amely a **selbcb* 'paraszt, földműves' (vö. a szerbhorvát kaj nyelvjárása *selec* 'ua.')

származéka (FNESz. *Bakonyszűcs*). A feltételezett **selbčb* alakból hangtanilag az *b*-k kiesésével lenne magyarázható a régi magyar *Szelcs* forma. Idegen köznévi átvétele a magyarba helynévként azonban nehezen elképzelhető, ez szláv helynéven keresztül valószínűbb. A hasonló szláv helynevek között olyanokat találunk jelentős számban, melyek a *selo*, *sedlo* 'falu, lakóhely' köznévre, vagy annak az *-bčb* kicsinyítő képzős 'falucska' jelentésű származékára vezethetők vissza: makedón *Selci*, szlovák *Sedličná*, cseh *Sedlec*, ukrán *Селуце* stb. (ŠMILAUER 1970: 28, 158–159). A magyarban szintén van néhány olyan helynév, melyeket az etimológusok a **selbce* 'kis falu, falucska' szóból létrejött szláv helynevek átvételeinek tekintenek: a Veszprém megyei *Szőc*, a Vas megyei *Szőce*, az Eperjes melletti *Szedlice*, a Besztercebánya melletti *Szelcse*, a Torda melletti *Szelicse*, a Korpona melletti *Szelenc* (FNESz.). Ezek korai adatai a vizsgált névhez hasonló vagy azzal azonos alakot mutatnak: pl. 1272: *Zelch* (FNESz. *Szőc*), 1286: *Zelche* (FNESz. *Szőce*), 1303: *Zelche*, 14. sz. e.: *Zelch*, 1403: *Zelch* (FNESz. *Szelenc*). A *szűcs* foglalkozásnévvel való egyeztetésnek KISS LAJOS vélekedése szerint hangtani nehézségei vannak (FNESz. *Bakonyszűcs*). Sem a *szűcs* köznévi, sem a *Szűcsi*, *Alsószűcs* helynevek ómagyar kori adataiban nincsen *l* mássalhangzó, bár *eü* diftongus igen (TESz., FNESz.).

3. A Bakonybéli összeírás hetvenöt helyneve közül tizenegy esetében merülhet fel a szláv származtatás lehetősége. A nevek közül hat (*Gerence*, *Marcal*, *Porva*, *Pereszteg*, *Paloznak*, *Vindornya*) a hiteles, 1086-os I. részben; három (*Vág*, *Dráva*, *Toplóca*) a bizonytalan keletkezési idejű, de hiteles tartalmú II. részben és kettő (*Noszlop*, *Szelcs*) a hamis IV. részben található.

A nevek etimológiai magyarázata nem egyforma bizonyosságú. Szilárd, adatokkal és helynévi analógiákkal is jól alátámasztható a *Gerence* és a *Toplóca* víznevek szláv eredete, illetve az indoeurópai eredetű *Marcal*, *Vág* és *Dráva* víznevek szlávok által való közvetítése. A településnevek közül *Pereszteg* szláv származása ellen — sem alakjának, sem jelentésének, sem szláv helynévi megfelelőjének az oldaláról — nem merült fel komolyabb érv. *Paloznak*, *Porva*, *Noszlop* és *Vindornya* településnevek magyarázatára többféle megoldás is kínálkozik.

Paloznak szláv helynévi átvétele mellett felvetődött a személynévből való keletkezés lehetősége is, bár utóbbi kisebb valószínűséggel. *Porva* és *Noszlop* szintén e két módon magyarázható, szláv személynévből való keletkezésük esetében magyar névadással számolhatnánk. *Vindornya* etimológiája elsősorban a szláv helynévi analógiák hiánya miatt áll gyengébb lábakon, emellett a településnévnek metonímia útján víznévből való keletkezése is számba vehető. *Szelcs* névfejtését a névnek alakilag egyértelműen megfeleltethető szláv helynevek hiánya gyengíti.

A szláv helyneveknek a magyar nyelvbe, illetve névrendszerbe történő beilleszkedésének a kronológiai vizsgálata az érintett területek etnikai képének megismeréséhez is hozzájárulhat. Egyes neveknél a hangszerkezeti elemzés segítségével viszonylag jól megállapítható a névhasználók köre az adott oklevélrész keletkezésének idejére vonatkozóan (például a *Marcal*, a *Gerence* és a *Paloznak* nevek hangszerkezeti elemzése nagy valószínűséggel már magyar névhasználókra enged következtetni a 11. század végén), míg más esetekben nem állapítható meg a névhasználók köre (pl. *Peresztég*), illetve nem bizonyítható a magyar névhasználat (pl. *Toplóca*).

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet (Az ómagyar kor). In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 301–351.
- ÁrpOkI. = GYÖRFFY GYÖRGY főszerk., *Árpád-kori oklevelek (1001–1196)*. Budapest, Balassi Kiadó, 1997.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- BENKŐ LORÁND 1997. A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ezekből következik. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest, Balassi Kiadó. 163–176.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BICHLMEIER, HARALD 2017. Néhány megjegyzés a pannóniai víznevek legrégebb rétegéhez 2. Drau/Dráva és Raab/Rába. *Névtani Értesítő* 39: 55–67.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–3.*, 5. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890–1913.
- DÉCSY GYULA 1958. Die Entsprechungen der gemeinslavischen Halbvokale im Finnischen und Ungarischen. *Die Welt der Slaven* 3: 369–388.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Diplomata Hungariae Antiquissima I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- DORNYAY BÉLA 1927. *Bakony*. Részletes Magyar Utikalauzok 5. Budapest, Turistaság és Alpinizmus Lap-, Könyv- és Térképkiadó.

- EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbon-tású színes térképszelvényen. 1782–1785.* Arcanum Adatbázis Kft. DVD., 2004. URL: <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary>.
- ESJS. = JANYŠKOVÁ, ILONA főszerk., *Etymologický slovník jazyka staroslověnského 16.* Brno, Tribun EU, 2012.
- ESSJ. = ТРУБАЧЁВ, ОЛЕГ НИКОЛАЕВИЧ под ред., *Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд. 1–.* Москва, Наука, 1974–.
- EWUng. = BENKŐ LORÁND főszerk., *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–1995.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Negyedik, bővített és ja-vított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4.* Buda-pest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- HKFT. = *A harmadik katonai felmérés. 1869–1887. A Magyar Szent Korona Országai 1 : 25.000.* Arcanum Adatbázis Kft., DVD. 2007. URL: <https://maps.arcanum.com/hu/map/thirdsurvey25000>. (2022. augusztus 1.).
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynév kutatás 1958–2002.* A Magyar Névarchívum Ki-adványai 7. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- HOFFMANN ISTVÁN 2013. *Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafő helynevei.* A Ma-gyar Névarchívum Kiadványai 30. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2017. Bakonyalja etnikai viszonyai a honfoglalást követő évszáza-dokban. In: HAJBA RENÁTA–TÓTH PÉTER–VÖRÖS FERENC szerk., „*ahogy a csillag megy az égen...*” *Köszöntő kötet Molnár Zoltán tiszteletére.* Szombathely, Savaria University Press. 137–150.
- HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A ko-rai ómagyar kor helynevei mint a nyelvtörténet forrásai.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA 2016. A nyelvi és etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok 150:* 257–318.
- Kat. = *Habsburg Birodalom — Kataszteri térképek (XIX. század).* URL: <http://mapire.eu/hu/map/cadastral> (2022. augusztus 1.).
- KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások a magyarban. A hely-nevek hangtörténeti forrásértéke.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 28. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KISS LAJOS 1988. Magyarország földrajzi és társadalmi arculata az Árpád-korban. *Magyar Nyelv 84:* 129–155.
- KISS LAJOS 1996. A honfoglalás és a letelepedés a földrajzi nevek tükrében. *Magyar Tudo-mány 1996:* 964–971.
- KISS LAJOS 1997. Pannónia helyneveinek kontinuitása. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet.* Budapest, Balassi Kiadó. 187–199.
- KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében.* A Pázmány Péter Ka-tolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 1. Piliscsaba, Páz-mány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.

- KNIEZSA ISTVÁN 1928. A magyar helyesírás a tatárjárásig. *Magyar Nyelv* 24: 188–97, 257–265, 318–327.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* 2. Budapest, Szent István Társulat. 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN 1947. Padrag, Paloznak. *Magyar Nyelv* 43: 140–142.
- KRISTÓ GYULA 2000. Magyarország népei Szent István korában. *Századok* 134: 3–44.
- MELICH JÁNOS 1903–1905. *Szláv jövevényszavaink* 1./1–2. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglalás kori Magyarország*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- MELICH JÁNOS 1931. A veszprémi görög oklevélbeli *πωλοσνίκου*. *Magyar Nyelv* 27: 151–154.
- MKF. = *Magyarország katonai felmérése. 1941*. Arcanum Adatbázis Kft., DVD., 2004. URL: <https://maps.arcanum.com/hu/map/hungary1941>. (2022. augusztus 1.).
- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar Királyság és a Temesi bántóság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–1869*. DVD. Arcanum Adatbázis Kft., DVD., 2005. URL: <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary>. (2022. augusztus 1.).
- NAGY FERENC 1971. A helységnevek humora. *Magyar Nyelv* 67: 195–203.
- OKISZ. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevélszótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Pótlék a Magyar nyelvtörténeti szótárhoz*. Budapest, Hornyánszky, 1902–1906.
- ÓmOlv. = JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ szerk., *Ó-magyar olvasókönyv*. Pécs, Danubia, 1929. [Hasonmás kiadás: Budapest, Holnap Kiadó, 1995.]
- PAIS DEZSŐ 1939. *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 50. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- PÓCZOS RITA 2019. A helynevek etnikai forrásértékéhez. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 15: 7–20.
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC szerk., *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története* 1–12. Budapest, Stephaneum, 1912–1916.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2017. *A Felső-Tisza-vidék víznevei*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Egyetem.
- ŠMILAUER, VLADIMÍR 1970. *Příručka slovanské toponomastiky. Handbuch der slawischen Toponomastik*. Praha, Academia.
- SOLYMOSILÁSZLÓ 1984. Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. In: KREDICS LÁSZLÓ szerk., *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár. 121–239.
- SÖRÖS PONGRÁCZ 1903. *A bakonybéli apátság története. Az önállóság kora 1023–1548*. A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története 8. Budapest, Stephaneum.

- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2011. Egy ómagyar magánhangzó-változásról. *Magyar Nyelv* 107: 193–198.
- TASZYCKI, WITOLD szerk. 1965–1984. *Słownik staropolskich nazw osobowych 1–7*. Wrocław–Warszawa–Kraków, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történet-etimológiai szótára 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- TÓTH VALÉRIA 2019. Módszertani problémák a Kárpát-medence régi helyneveinek etimológiai kutatásában. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 15: 21–48.
- VeMFN. 4. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC–VARGA MÁRIA szerk., *Veszprém megye földrajzi nevei 4. A Veszprémi járás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 194. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000.
- VeszprHtLex. 1. = ILA BÁLINT–KOVACSICS JÓZSEF, *Veszprém megye helytörténeti lexikona 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.
- VO = GUTHEIL JENŐ, *Veszprém város okmánytára 1002–1523*. A veszprémi egyházmegye múltjából 18. Veszprém, Veszprémi Érseki és Káptalani Levéltár, Veszprémi Érseki Könyvtár, 2007.
- VOS = ÉRSZEGI GÉZA–SOLYMOSSI LÁSZLÓ, *Veszprém város okmánytára. Pótkötet (1000–1526)*. A veszprémi egyházmegye múltjából 20. Veszprém, Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, 2010.

On the Slavic Toponyms of the Bakonybél Survey

The paper introduces the Slavic toponym layer of the Bakonybél Survey, an early source in Hungarian historical linguistics. Of the 75 toponymic remnants of the charter, there is a chance for Slavic origin in 11 cases. The etymological explanation of the names, however, cannot be provided with the same degree of certainty, only half of them have solid explanations. The reevaluation of the etymology of three hydronyms (*Gerence*, *Toplóca*, *Marcal*) and six settlement names (*Peresztég*, *Paloznak*, *Porva*, *Noszlop*, *Vindornya*, *Szelcs*) was carried out in consideration of the principles of the toponym reconstruction method.

Keywords: toponym etymology, toponym reconstruction, charter, Slavic-Hungarian linguistic contact

Pelczéder Katalin
 ORCID: 0000-0003-1132-349X
 Pannon Egyetem
 pelczeder.katalin@mftk.uni-pannon.hu